

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра психології і туризму

Кваліфікаційна робота бакалавра психології
на тему: “Психологічний клімат родини як чинник особистісного розвитку
підлітка”

Допущено до захисту
«___» _____ року

Студентки 4 курсу
групи ПС 19-19
факультету туризму, бізнесу і
психології
освітньої програми «Практична
психологія»
за спеціальністю 053 «Психологія»
Шкуренко Вікторії Русланівни

Завідувач кафедри
психології і туризму
доктор психологічних наук,
професор.

Науковий керівник: кандидат
психологічних наук, доцент кафедри
психології і туризму
Наталія КУЧЕРОВСЬКА

_____
БОНДАРЕНКО
(підпис)

Олександр

Національна шкала: _____
Кількість балів: _____
Оцінка ЄКТС: _____

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
KYIV NATIONAL LINGUISTIC UNIVERSITY
the Department of Psychology and Tourism

Thesis of Bachelor in Psychology
on the topic: “Family psychological climate as a factor in the adolescent's
personal development”

Approved for defense

« _____ » _____

Higher education student of the group
PS 19-19
faculty of Tourism, Business and
Psychology educational program
«Practical
psychology»
specialty 053 «Psychology»
Shkurenko Viktoriia Ruslanivna

*Head of Department of Psychology and
Tourism, doctor of Psychology, professor:*

_____ Oleksandr BONDARENKO
(signature)

Scientific supervisor:
candidate of Psychology, associate
professor of Department of
Psychology and Tourism
Nataliia KUCHEROVSKA

National scale _____

Scores _____

ECTS _____

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1	6
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ РОДИНИ ТА ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ПІДЛІТКА В ПСИХОЛОГІЇ	6
1.1 Особливості особистісного розвитку в підлітковому віці	6
1.2 Поняття «психологічний клімат» в психології	12
1.3 Аналіз впливу психологічного клімату родини на особистісний розвиток дітей підліткового віку	13
Висновки до 1 розділу	21
РОЗДІЛ 2	23
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ РОДИНИ І ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ПІДЛІТКА	23
2.1 Загальна характеристика вибірки, методик та процедури дослідження	23
2.2 Аналіз та інтерпретація отриманих результатів	27
2.3 Рекомендації щодо формування сприятливого психологічного клімату родини	38
Висновки до 2 розділу	46
ВИСНОВКИ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	51
РЕЗЮМЕ	57

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сім'я, як головний осередок суспільства, виконує важливі соціальні функції, відіграє особливу роль у житті людини, її захисті, становленні як особистості, задоволенні духовних потреб.

Нині в Україні спостерігається значне зростання проблемних сімей, що призводить до соціально-психологічної та педагогічної дезадаптації дітей. Але життя сім'ї, її звичаї, захоплення, ідеали, уподобання, заняття, розваги, є відображенням життя всього суспільства. Якою б замкнутою не була сім'я, її членам рідко вдається усунути зовнішній вплив на неї. Отже, особистість дитини формується під впливом сукупності суспільних відносин, передусім системи тих конкретних відносин, у яких безпосередньо протікає її життя і діяльність. Рівень моральної культури батьків, їх життєві плани і прагнення, досвід соціального спілкування старших, сімейні традиції, вся атмосфера в рідному домі часто має вирішальне значення в розвитку особистості дитини.

Взаємовідносини батьків і дітей є однією з найактуальніших проблем, які досліджує сучасна психолого-педагогічна наука. Саме у взаємодії з дорослим дитина входить в навколишній світ, освоює прийняті в суспільстві цінності, норми і правила. Крім того, враховуючи те, що саме в підлітковому віці закладаються основи подальшого соціального життя в дорослому віці, враховуючи підвищену емоційну чутливість підлітка до впливів сучасного суспільства, існує необхідність вивчення індивідуального оточення дитини. Складовою такого індивідуального середовища і найважливішою детермінантою розвитку дитини, в тому числі підлітка, є сімейне виховання.

Об'єкт дослідження: особистісний розвиток підлітка.

Предмет дослідження: психологічний клімат родини як чинник особистісного розвитку підлітка.

Мета дослідження – визначити особливості впливу психологічного клімату родини на особистісний розвиток підлітка.

Завдання дослідження:

-дослідити особливості особистісного розвитку в підлітковому віці;

- розглянути поняття «психологічний клімат» в психології;
- здійснити аналіз впливу психологічного клімату родини на особистісний розвиток дітей підліткового віку;
- провести емпіричне дослідження взаємозв'язку психологічного клімату родини і особистісного розвитку підлітка;
- розробити рекомендації щодо формування сприятливого психологічного клімату родини.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань в роботі були використані теоретичні, організаційні, емпіричні методи, а також методи обробки даних і інтерпретаційні методи:

- Опитувальник «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (Е. Шафер) [6];
- Опитувальник батьківських відносин Варги-Століна [7];
- опитувальник рефлексивності А.В. Карпова[8];
- Методика оцінки ситуативної та особистісної тривожності [13].

Характеристика вибірки дослідження. Проведення дослідження відбулось дистанційно, тож приймали в ньому участь респонденти з усієї України. Загалом прийняли участь 50 підлітків та 50 батьків. Віковий інтервал досліджуваних підліткового віку складає від тринадцяти до п'ятнадцяти років, тож середній вік учасників дослідження склав – 14 рік.

Учасники досліджувані брали участь в дослідженні добровільно і могли у будь-який момент відмовитися від участі, тестування за рахунок дистанційності стало абсолютно анонімним.

Практична значимість дослідження полягає в розробці рекомендацій за двома напрямки: гармонізація дитячо-батьківських відносин у родині, профілактика конфліктів і сімейного неблагополуччя, що обумовлюють високий рівень тривожності; розвиток рефлексії.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ РОДИНИ ТА ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ПІДЛІТКА В ПСИХОЛОГІЇ

1.1 Особливості особистісного розвитку в підлітковому віці

Підлітковий вік можна визначити як період між статевим дозріванням та дорослим життям, зазвичай у віці від 11 до 18 років. Події цього періоду сильно впливають на розвиток людини і можуть визначати її установки та поведінку у подальшому житті [18]. Підлітковий вік можна поділити на три підетапи: ранній, середній та пізній [46]. Однією з найважливіших функцій підліткового віку є набуття власної ідентичності [48]. Оскільки підлітки часто перебувають у конфлікті з владою, культурними та моральними нормами суспільства, певні ефекти розвитку можуть запускати низку захисних механізмів [46].

Центральним і специфічним новоутворенням є виникнення у підлітка уявлення про те, що він вже не дитина (почуття дорослості); дієва сторона цього подання проявляється в прагненні бути і вважатися дорослим. Це новоутворення самосвідомості є структурним центром особистості, так як висловлює нову життєву позицію по відношенню до людей і світу, визначає специфічний напрямок і зміст соціальної активності, систему нових прагнень, переживань і емоційних реакцій підлітка.

Специфічна соціальна активність в підлітковому віці полягає у великій сприйнятливості до засвоєння норм, цінностей і способів поведінки, які існують в світі дорослих і в їх відносинах. Це має далекосяжні наслідки тому, що дорослі і діти представляють дві різні групи і мають різні обов'язки, права і привілеї.

Нерідко зусилля волі направляються людиною не стільки на те, щоб перемогти і опанувати обставинами, скільки на те, щоб подолати самого себе.

Слід зазначити, що вольова сфера в цьому віці дуже суперечлива. Це пов'язано з тим, що при значно зростаючій загальній активності механізми вольової активності особистості ще недостатньо сформовані. Зовнішні ж

стимулятори в силу критичності підлітків, їх прагнення до незалежності сприймаються інакше і не завжди викликають відповідну вольову активність. Знижується дисциплінованість, посилюється прояв впертості, частково це пов'язано з тим, що внаслідок затвердження свого «Я», права на власну думку, на свою точку зору поради дорослих сприймаються критично. Наполегливість проявляється лише в цікавій роботі.

І.С. Кон відзначає наступне протиріччя в цьому періоді розвитку: з одного боку достатній рівень свідомого самоконтролю, з іншого боку – прояв незадоволеності своєю волею – тенденція до заниження в оцінюванні своїх вольових якостей, сили волі [35].

Дослідники відзначають в підлітковому віці лабільний і нестійкий характер основних механізмів вольової регуляції поведінки, що свідчить про сенситивний період формування волі.

У даному віковому періоді на тлі вікового зниження контролю над почуттями і вчинками, з'являється можливість короточасної підтримки вольового зусилля в період здійснення дії, починає формуватися свідомо саморегуляція основних видів поведінки. У підлітка шляхом внутрішнього плану міркування відбувається посилення або ослаблення окремих прагнень при конфлікті. Ця боротьба відбувається стихійно, але це тип свідомої регуляції своїх спонукань. Інтелектуальний план дій дозволяє оцінювати і представляти наслідки своїх вчинків, в результаті приймається рішення, ставляться цілі, створюється намір [35].

Організованість до 6-7 класу розуміється як «дбайливе» ставлення до часу і ототожнюється з обов'язковим виконанням режиму дня. Перехід до оперативного планування піднімає організованість молодшого підлітка на якісно новий щабель. висока організованість старшокласників, раціональне використання свого часу ґрунтується на складних умінях організації своєї діяльності в позаурочний час. Прагнення плідно використовувати час отримує конкретну спрямованість, стає засобом досягнення певної мети. У старших учнів з'являється провідний компонент в організованості – перспективне

планування діяльності. В цей період формується і творчий стиль мислення, розвивається загальна, що виходить за рамки навчальної діяльності потреба в самостійності.

Активність підлітка проявляється в його інтересах, проте життєві план називають розпливчасто, без відповідності з їх практичною діяльністю. Підліток виявляє готовність наполегливо опанувати діяльністю, що його цікавить і при необхідності застосувати для цього зусилля.

Дослідження С.І. Хохлова підтверджують зв'язок між проявами вольових якостей школярів і інтересом до діяльності, тому більш висока активність проявляється при вивченні неулюблених шкільних предметів. У цьому віці відбувається інтенсивне формування почуття власної гідності, самоповаги, прагнення відповідати вимогам оточуючих і власним вимогам до себе, тому розвиток підлітка більше визначається внутрішніми умовами, а саме – власними цінностями, зразками, що сформувалися самооцінкою.

Дослідження Т.І. Шульги встановили взаємозв'язок самооцінки і вольової регуляції в онтогенезі, яка варіює в залежності від суб'єктивної активності дитини в різних видах діяльності. Високому рівню вольової регуляції відповідає система особистісних особливостей самооцінки: диференційованість приватних самооцінок, адекватний рівень розвитку емоційного компонента і високий рівень когнітивного компонента самооцінки, реалістичний рівень розвитку домагань. При низькій вольової регуляції відзначався неадекватно високий рівень розвитку когнітивного компонента самооцінки, завищений або занижений рівень домагань.

Однак експериментальних даних, які доводять нетотожність змісту деяких основних вольових якостей недостатньо. Як перспективний метод вивчення змісту вольових якостей, розглядається дослідження семантик в плані індивідуального сприйняття. Аналіз досліджень розвитку вольової активності, дозволяє виділити підлітковий вік як не досить вивчений. Так, в психологічній літературі не відображені механізми формування вольової активності в даному віці в умовах навчальної діяльності, відзначаються труднощі

експериментального вивчення вольових якостей підлітків, обумовлені суперечливістю і нестійкістю самооцінок вольових якостей.

Функцією вольової регуляції є підвищення ефективності відповідної діяльності, а вольова дія постає як свідома, цілеспрямована дія людини щодо подолання зовнішніх і внутрішніх перешкод за допомогою вольових зусиль.

У підлітка виникає тенденція вивільнити свою волю з обмежень, які накладає на неї найближче оточення. Це прагнення виявляється плідним для вольового розвитку особистості остільки, оскільки процес вивільнення волі з'єднується з її внутрішнім перетворенням, які базуються на перетворенні зовнішніх правил в принципи, що виражаються в переконаннях.

Саме про підлітків прийнято говорити, що у них слабка воля. Підлітки недостатньо організовані, легко пасують перед труднощами, легко піддаються чужому впливу, часто поводяться всупереч засвоєним, здавалося б, вимогам і правилам поведінки. Безумовно, розвиток волі в міру дорослішання дитини не йде назад. І рівень розвитку волі у підлітка сам по собі не стає нижче. Просто вони живуть і діють в більш складній соціальній ситуації, що вимагає більш високих форм саморегуляції, в тому числі і більш складних проявів вольової поведінки, до чого вони не завжди готові [9].

У підлітків багато нових різноманітних інтересів, які виходять далеко за межі школи і навчання. Вони починають захоплюватися спортом, технікою, різними видами мистецтва. У них виникає інтерес до іншої статі, тяга до розваг, до проведення часу в компанії однолітків. Все це в якійсь мірі відволікає підлітків від виконання їх основних обов'язків (в школі, сім'ї, громадських організаціях) і створює додаткові труднощі в процесі управління своєю поведінкою.

Одночасно з цим у підлітків (особливо старших) вже складається вміння аналізувати свою поведінку, з'являється своє особисте ставлення до навколишнього, власні зразки для наслідування, власні вимоги до себе. Причому ці вимоги часто не збігаються з можливостями підлітків їм відповідати. В результаті чого, вони нерідко відчувають себе людьми зі слабкою

волею, що викликає невдоволення собою, почуття неповноцінності. У зв'язку з цим стає зрозуміло, чому багато хто з них починають прагнути до виховання в собі саме цих якостей.

Найчастіше підлітки розуміють завдання виховати у себе сильну волю досить своєрідно. Вони не помічають проявів волі в повсякденному житті, не хочуть визнати, що і посидюча робота, і постійне старання також вимагає волі. Вони бачать прояв волі переважно в героїчних вчинках, що здійснюються в якихось виняткових обставин. Прагнучи виховати в собі «справжню» волю, підлітки беруть за взірць героїчні вчинки. І самі вправляються в якихось вчинках, що здійснюються в екстремальних умовах.

З огляду на таке своєрідне розуміння підлітками завдання виховання волі, дуже важливо вчасно і тактовно показати їм вірний шлях, направити зусилля не на екстраординарні, «геройські» вчинки, а на те, щоб розвивати в собі витримку, організованість, вірність слову в повсякденних справах і обов'язках.

У шкільному віці розвиток волі відбувається під впливом навчальної діяльності, яка є обов'язковою і вимагає від учнів здійснювати свою поведінку не так «як хочеться», а так як «треба». Для успішного засвоєння знань, навичок і умінь підлітки повинні весь час напружувати свої розумові і фізичні сили, проявляти наполегливість і завзятість для подолання виникаючих труднощів.

Якщо діяльність підлітка протікає в колективі, де панує атмосфера високої вимогливості, і більшість учасників групи націлені на подолання цих загроз, то і у активного учасника цієї соціальної спільності можуть сформуватися відповідні характеристики особистості.

Слід зазначити, важливі зміни деяких особливостей моральної сфери, такі як, переоцінка цінностей і стійкі «автономні» моральні погляди, незалежні від випадкових впливів. Однак мораль підлітка не має опори в переконаннях, отже, не складається в світогляд і тому може легко змінюватися під впливом однолітків.

Величезне значення в розвитку вольових якостей має самовиховання. Саме самовиховання може дати людині можливість управляти собою, проявляти

вольові зусилля, мобілізувати всі свої ресурси для подолання труднощів, перемагати негативні якості особистості і шкідливі звички.

Потреба в самовихованні волі виникає в підлітковому і ранньому юнацькому віці. І це природно, тому що підлітки прагнуть стати самостійними і незалежними від дорослих. Але оскільки вони не знають як це зробити, а тому і не дотримуються прийомів самовиховання волі, то замість виховання вони займаються часто випробуванням своєї волі. Іноді такого роду випробування приймають форму катувань.

Самовиховання включає вміння ставити перед собою певне завдання, мати внутрішнє бажання її виконати, по ходу виконання усвідомити необхідність її виконання; віддавати собі звіт в тому, що зроблено, а що ще не зроблено або зроблено погано; контролювати себе і оцінювати результати виконання поставленого завдання.

Самовиховання підкреслює цілеспрямована дія самого підлітка; це навмисна зміна, зведення людиною самого себе на вищий щабель досконалості; процес свідомого і самостійного перетворення своїх тілесних сил, душевних якостей, соціальних якостей особистості.

Говорячи про виховання волі, не слід забувати, що успішне виконання діяльності залежить не тільки від формування тих чи інших вольових якостей, а й від наявності відповідних навичок як умов реального виконання наміченого, досягнення поставлених цілей. Таким чином, формування корисних навичок, і перш за все трудових, виступає як одна з найважливіших умов успішного досягнення поставлених цілей [9].

У підлітковому віці підвищений ризик емоційних криз, які часто супроводжуються перепадами настрою та періодами тривожно-депресивної поведінки, з якими підлітки намагаються боротися за допомогою відходу в себе, уникнення будь-яких великих соціальних контактів, агресивних реакцій, адиктивної поведінки [14]. Підлітки в цей період виключно вразливі та сприйнятливі, і їх може залучити до Інтернету як форми розрядки. Згодом це може призвести до залежності. Підлітків особливо залучають нові технологічні

способи спілкування, які пропонують онлайн взаємодію і водночас забезпечують анонімність, враження приналежності до співтовариства та почуття соціальної прийнятності.

1.2 Поняття «психологічний клімат» в психології

Найчастіше психологічний клімат визначається як «цілісний стан групи (колективу), відносно стійкий і типовий для неї емоційний настрій, що відображає реальну ситуацію діяльності, взаємодії та характер міжособистісних відносин»[1]. Згідно з іншою точкою зору, психологічний клімат – це «якісна сторона міжособистісних відносин, що виявляється у вигляді сукупності психологічних умов, що сприяють або перешкоджають продуктивній спільній діяльності та всебічному розвитку особистості в групі»[3]. Таким чином, про які б фактори колективної діяльності ми не говорили – соціально-економічні або психологічні (мотиви, норми, ціннісні орієнтації), – під кліматом розуміється насамперед психологічне відображення цих умов в емоціях та настроях людей.

Потрібно сказати, що поняття соціально-психологічного клімату (СПК) і психологічної атмосфери відрізняються тим, що перше відбиває найстійкіші риси явища, а друге – лише ситуативні, що змінюються.

У структурі СПК зазвичай виділяються два основних зрізи – ставлення людей до діяльності, яка їх поєднує та стосунки один з одним. В обох випадках присутні емоційний та предметний компоненти, а відносини один з одним диференціюються за рівнями:

- 1) по горизонталі (між членами групи);
- 2) по вертикалі (між лідерами та підлеглими).

Крім цього, виділяється структура прояву СПК, яка включає:

- а) ставлення до світу (система ціннісних орієнтації особистості);
- б) ставлення до самого себе (самосвідомість, самовідношення та самопочуття).

Вочевидь, що прояви СПК дуже різноманітні. Фактично, це ситуативна характеристика праці. Інакше кажучи, СПК змінюється залежно від виробничої обстановки, часу дії, емоційного стану учасників, психічної напруги тощо.

Для того щоб розкрити поняття психологічний клімат, фахівці виділяють як мінімум три ряди відносин:

- відносини по вертикалі (стиль взаємодії);
- відносини по горизонталі (згуртованість, характер міжособистісних відносин, типи та способи вирішення конфліктів);
- ставлення до спільної діяльності (задоволеність співпрацею, ефективність діяльності тощо) [1].

Отже, спираючись на вищевикладене, дамо визначення поняття «соціально-психологічний клімат». Соціально-психологічний клімат – сукупність моральних цінностей, що склалися в колективі, офіційних та неофіційних відносин та взаємних оцінок, що створюють емоційний настрій, який може активізувати і підвищувати або пригнічувати та знижувати процеси життєдіяльності колективу. Інакше висловлюючись, – це психологічний відбиток комплексу різноманітних явищ переважно у емоційній сфері людей, що виявляється у настроях та емоційних реакціях колективу кожного з його членів.

1.3 Аналіз впливу психологічного клімату родини на особистісний розвиток дітей підліткового віку

Сім'я – розглядається як прихований від зовнішнього спостереження простір складних взаємовідносин. Подружні та батьківсько-дитячі стосунки в кожній окремій сім'ї являються досить індивідуальними та неповторними. Під стилем сімейного спілкування сучасні дослідники розглядають сукупність батьківських почуттів, очікувань, установок, оцінок, шаблонів поведінки по відношенню до дитини.

Вчені розрізняють стилі сімейного спілкування в залежності від поєднання параметрів батьківської любові (тепла) і виховання (контролю). А.

Маслоу зазначає, що потреба в любові, в приналежності, в необхідності іншого, є однією з фундаментальних потреб людини. Її задоволення є важливою умовою гармонійного розвитку дитини [40].

Підкреслюємо, що необхідною батьківською відповідальністю є визначення і встановлення меж для дітей. Обмеження вимагаються з різних причин: щоб уникнути тілесних ушкоджень, дитина підпорядковується внутрішнім правилам сім'ї та правилам суспільства. Виділяють типи дітей, характер яких відповідає стилю сімейного спілкування батьків:

-*авторитетні батьки* (прояв батьківської любові, гнучкі межі виховання) встановлюють гнучкі рамки виховання і проявляють любов, прийняття своєї дитини. Авторитетні батьки розуміють дітей, воліють не карати, але пояснюють, що добре, а що погано [44]. Вони вимагають від дітей значущої поведінки і прагнуть допомогти їм, чутливі до їхніх запитів. Батьки накладають певні обмеження на поведінку дітей, вони пояснюють сенс і причини цих обмежень. Їхні рішення та дії не здаються несправедливими, тому діти легко з ними погоджуються. Батьки готові слухати заперечення дітей і відмовлятися, коли це доречно. Вони заохочують розвиток прагнення дитини до незалежності шляхом встановлення гнучких обмежень. Діти таких батьків допитливі, намагаються пояснити, а не нав'язувати свою точку зору, несуть відповідальність перед своїми обов'язками. Вони енергійні, ініціативні, впевнені в собі, у них є розвинене почуття самоповаги, комунікабельні, їм вдається налагодити дружні стосунки зі своїми однолітками;

- *авторитарні батьки* (відсутність проявів батьківської любові, жорсткі батьківські методи) контролюють поведінку дітей і змушують їх суворо дотримуватися встановлених правил [44]. Батьки дають команди і чекають беззаперечного послуху, діти виключаються з процесу прийняття рішень у сім'ї. Авторитарні батьки вважають, що дитині не слід надавати занадто багато свободи і прав; вона повинна виконувати батьківську волю у всьому. Батьки у своїй педагогічній практиці, прагнучи розвивати дисципліну у дитини, як правило, не залишають їй можливості вибору поведінки, обмежують її

самостійність, позбавляють права заперечувати старшим. Авторитарні батьки часто не вважають за потрібне виправдовувати свої вимоги хоча б якимось. Суворий контроль за поведінкою дитини, сувора заборона, догана і часто фізичне покарання.

Найбільш поширеним методом дисциплінарного впливу є залякування, загрози. Такі батьки виключають психічну спорідненість з дітьми, вони жадні для похвали, тому між ними і дітьми рідко виникає почуття емоційної прихильності. У дітей у такому спілкуванні формується лише механізм зовнішнього контролю, розвивається відчуття провини або страху перед покаранням і, як правило, занадто слабкий самоконтроль. Діти авторитарних батьків закриті, підозрілі, похмурі, тривожні, дратівливі, схильні до конфліктів і, отже, нещасні. У підлітковому віці хлопці можуть емоційно реагувати на заборону і покарання навколишнього середовища, стаючи агресивними, дівчата часто стають пасивними;

-ліберальні батьки (прояв батьківської любові, відсутність батьківських обмежень) не схильні контролювати своїх дітей, обмежувати їх поведінку, не вимагають відповідальності [44]. Такі батьки дозволяють дітям робити все, що вони хочуть, не звертати уваги на спалахи гніву і агресивну поведінку дітей. Навіть якщо дитячі дії дратують і відволікають, ліберальні батьки намагаються придушити свої почуття, не накладаючи необхідних заборон на дітей. Діти часто відчувають труднощі з дисципліною, часто їх поведінка стає просто некерованою, вони прагнуть потурати своїм слабкостям;

-індиферентні батьки (байдужі батьки – відсутність батьківської любові, відсутність батьківських обмежень) не накладають обмежень на своїх дітей через відсутність уваги до них або внаслідок нестачі часу та сили для спілкування з ними [44]. Вони позбавляють дітей батьківської любові та уваги. Діти байдужих батьків імпульсивні, агресивні, відкрито проявляють руйнівні імпульси. Дослідження неповнолітніх правопорушників свідчить, що в більшості випадків ці діти виховувалися в сім'ях, де потурання поєднувалися з ворожістю.

В. Гарбузов, підкреслюючи вирішальну роль виховних впливів у формуванні характерологічних особливостей дитини, виділив три типи неправильного виховання [2]. Виховання за типом А (неприйняття, емоційне відчуження) – неприйняття індивідуальних особливостей дитини в поєднанні з жорстким контролем, з імперативним нав'язуванням їй єдиного правильного типу поведінки. Тип виховання А може поєднуватися з повним потуранням.

Виховання за типом В (гіперсоціалізуюче) виражається в тривожно-недовірливій концепції батьків щодо стану здоров'я дитини, її соціального статусу серед однолітків, особливо у школі, очікувань успіхів у навчанні та майбутній професійній діяльності.

Виховання за типом С (егоцентричне) – культивування уваги всіх членів сім'ї на дитині (кумир сім'ї), не зважаючи на інших дітей або членів сім'ї [2].

Дослідники розрізняють причини неадекватного ставлення батьків до дитини, які негативно позначаються на її особистісному розвитку:

- психолого-педагогічна некомпетентність батьків, ригідні стереотипи виховання, що призводять до стихійності, неузгодженість установок і дій батьків;

- особистісні особливості батьків;

- особливості взаємин подружжя, що проєктуються на дитину.

Науковий інтерес представляють роботи, в яких батьківсько-дитячі стосунки пов'язані з аналізом сімейної структури [26] у рамках яких вказується, що існує три варіанти сім'ї: традиційна (патріархальна), дітоцентрична і подружня (демократична). У традиційній сім'ї розвивається повага до авторитета старших; педагогічний вплив здійснюється зверху вниз. Основною вимогою є підпорядкування. Підсумком соціалізації дитини в такій сім'ї є здатність легко вписатися в «вертикально-організовану» громадську структуру. Діти не ініціативні, не гнучкі в спілкуванні, діють, виходячи з уявлення про належне.

У дітоцентричній сім'ї головним завданням батьків вважається забезпечення «щастя дитини». Сім'я існує тільки для дитини. Вплив

здійснюється, як правило, знизу вгору (від дитини до батьків). Існує «симбіоз» дитини і дорослого. В результаті у дитини формується висока самооцінка власної значущості, але зростає ймовірність конфлікту з соціальним оточенням за межами сім'ї. Тому дитина може оцінювати світ як ворожий. Дуже великий ризик соціальної дезадаптації, і, зокрема, навчальної дезадаптації дитини після вступу до школи. Е. Арутюнянц здійснює аналіз причин поширення цього типу сім'ї в сучасному суспільстві. Вона вважає інфантилізм молоді прямим наслідком виховання в дітоцентричній сім'ї [26].

Причини виникнення дітоцентризму полягають у наступному:

- спільне проживання дитячого та батьківського поколінь (в 1,5 рази довше, ніж у ХІХ столітті);
- зменшення числа дітей в сім'ї;
- зміни в системі освіти, коли до 17-22 років дітям необхідна допомога батьків [26].

Методи виховання у матерів і батьків нерідко суперечливі, неузгоджені. Все це призводить до того, що у дітей не виникає бажання засвоювати соціально прийнятні форми поведінки, не формується самоконтроль і почуття відповідальності. Вони уникають чогось нового, несподіваного, невідомого зі страху, що при зіткненні з цим новим не зможуть обрати правильну форму поведінки. У них не вироблено почуття незалежності й відповідальності, діти імпульсивні, відрізняються незрілістю суджень, низьким рівнем самоконтролю. Дуже високо оцінюється подружнє (демократичне) сім'я. Мета в цій сім'ї – взаємодовіра, прийняття, автономність членів. Виховний вплив – «горизонтальний», діалог рівних: батьків і дитини. У сімейному житті завжди враховуються взаємні інтереси.

Підсумком такого виховання є засвоєння дитиною демократичних цінностей, гармонізація її уявлень про права та обов'язки, свободу і відповідальність, розвиток активності, самостійності, доброзичливості, адаптивності, впевненості в собі та емоційної стійкості. Разом з тим у цих дітей

може бути відсутній навик підпорядкування соціальним вимогам. Вони погано адаптуються в середовищі, побудованому за «вертикальним» принципом [26].

А. Лічко і Е. Ейдемільер запропонували класифікацію, у якій співставляються особливості формування особистості підлітка та стилі сімейного спілкування. Автори виділили наступні відхилення у стилях сімейного спілкування:

-гіпопротекція. До підлітка проявляють мало уваги, немає інтересу до його справ. При прихованій гіпопротекції контроль і турбота носять формальний характер, батьки не включаються в життя дитини. Невключеність дитини в життя сім'ї призводить до асоціальної поведінки через незадоволення потреби в любові та прийнятті;

-домінуюча гіперпротекція. Виявляється в підвищеній, загостреній увазі й турботі, надмірній опіці та контролі поведінки, заборонах і обмеженнях. Дитину не привчають до самостійності і відповідальності. Це призводить до реакції емансипації або до безініціативності, невміння постояти за себе;

-потуральна гіперпротекція. Так називають виховання «кумира сім'ї». Батьки прагнуть звільнити дитину від найменших труднощів, потурають її бажанням, захоплюються її мінімальними успіхами і вимагають такого ж захоплення від інших. Результат такого спілкування проявляється у високому рівні домагань, прагненні до лідерства при недостатній опорі на свої сили;

-емоційне відчуження. Потреби дитини ігноруються. Батьки вважають дитину тягарем і проявляють загальне невдоволення дитиною. Часто зустрічається приховане емоційне відчуження: батьки прагнуть завуалювати реальне ставлення до дитини підвищеною турботою та увагою до неї. Цей стиль спілкування здійснює найбільш негативний вплив на розвиток дитини. Жорстокі взаємини можуть проявлятися відкрито, коли на дитині зривають зло, застосовуючи насильство, або бути прихованими, коли між батьками і дитиною стоїть «стіна» емоційної холодності й ворожості;

-підвищена моральна відповідальність. Від дитини вимагають чесності, порядності, почуття обов'язку, що не відповідає її віку. Ігноруючи інтереси і

можливості підлітка, покладають на нього відповідальність за благополуччя близьких. Йому насильно приписують роль «голови сім'ї». Батьки сподіваються на особливе майбутнє своєї дитини, а дитина боїться їх розчарувати. Часто йому передоручають догляд за молодшими дітьми або престарілими [45].

Крім цього, виділяються також такі відхилення в стилі батьківського виховання: перевагу жіночих якостей (ПЖЯ), перевагу чоловічих якостей (ПЧЯ), перевагу дитячих якостей (ПДЯ), розширення сфери батьківських почуттів (РБП), страх втрати дитини (ФВ), нерозвиненість батьківських почуттів (НБП), проекція власних небажаних якостей (ПНЯ), внесення конфлікту між подружжям у сферу спілкування з дитиною (ВК).

Один з напрямів в описі типології сімейного спілкування – вивчення батьківських установок і позицій. У загальному вигляді були сформульовані оптимальна і неоптимальна батьківські позиції. Оптимальна батьківська позиція відповідає вимогам адекватності, гнучкості та прогностичності.

Адекватність батьківської позиції може бути визначена як уміння батьків бачити і розуміти індивідуальність своєї дитини, помічати в її душевному світі зміни. Гнучкість батьківської позиції розглядається як здатність перебудови впливу на дитину в процесі її дорослішання і у зв'язку з різними змінами умов життя сім'ї. Гнучка батьківська позиція повинна бути не тільки мінливою відповідно до змін дитини, вона повинна бути прогностичною. Прогностичність батьківської позиції означає, що не дитина має вести за собою батьків, а, навпаки, поведінка батьків має випереджати появу нових психічних і особистісних якостей дітей. У дисгармонійних сім'ях, де виховання дитини набуло проблемний характер, досить чітко виявляється зміна батьківських позицій за одним або за всіма трьома виділеними показниками. Батьківські позиції неадекватні, втрачають якість гнучкості, стають незмінними і непрогностичними.

Існує спроба описати спілкування в сім'ї через ті ролі, які виконує дитина. Дитячі ролі чітко виявляються в сім'ях, коли батьківські позиції втрачають гнучкість і адекватність. До найбільш типових відносять ролі:

- «козел відпущення». Ця дитяча роль виникає в сім'ї, коли подружні проблеми батьків переходять на дитину. Вона ніби відводить на себе емоції батьків, які насправді вони відчують один до одного;

-«кумир сім'ї». Роль виникає тоді, коли батьки не відчують один до одного ніяких почуттів, а емоційний вакуум заповнюється перебільшеною турботою про дитину, перебільшеною любов'ю до неї. Надання дитині ролі «кумира сім'ї» також може характеризуватися суперництвом між дорослими, кожний з яких, демонструючи турботу про дитину, намагається утвердити своє верховенство у сім'ї або уявне співробітництво;

-«бейбі». У цій ролі дитина віддалена від батьків, вона ніби витісняється з сімейної спільності, їй нав'язано бути в сім'ї лише дитиною, від якої нічого не залежить. Ця роль виникає при сильній близькості подружжя один до одного;

-«детектив». Дисгармонійні стосунки у сім'ї здійснюють постійний негативний вплив на дітей відтоді, коли вони починають відчувати конфліктну, напружену атмосферу в родині. Діти виконують роль «детектива», досліджуючи приховану суть батьківських взаємин, та приходять до психотравматичного переконання: «Я є причиною проблем батьків», що є поштовхом до появи почуття провини та суїцидальних думок, психосоматичних захворювань;

- «рятівник сім'ї». Дитина несвідомо викликає у себе симптоматичну поведінку (агресія, неадекватна поведінка, нервові розлади, психосоматична хвороба, спроби самогубства) для того, щоб зберегти родину. Носій симптому виступає як «ідентифікований пацієнт» – член родини, проблеми якого примушують родичів об'єднатися. Дитина як виконавець неусвідомлюваної патологізуючої ролі сприяє інтеграції дисгармонійної сімейної системи, зазнаючи при цьому її психотравмуючого впливу;

-«жахлива дитина». В умовах суперництва, уявного співробітництва функціонує роль «жахливої дитини», коли з поганої поведінки дитини робиться своєрідний сімейний фетиш, який дає змогу дорослим перекладати одне на одного провину за негативну поведінку дитини. Таким чином, дорослі

підсвідомо домагаються самоствердження у сім'ї, проявляючи при цьому агресивне ставлення до дитини;

-«скарб». Дитина стає особистим кумиром для когось із батьків. Наявність даної ролі свідчить про суперництво між дорослими або про ізоляцію одного з них, який компенсує прихильністю до дитини нестачу емоційного тепла в сім'ї.

I. Малкіна-Пих використовує поняття «дисфункціональні коаліції» – один з батьків утворює стійку коаліцію з дитиною проти іншого (дистанційного). Недостатньо вивчені мотиваційні тенденції у взаємодії батьків з дитиною та їх суб'єктивне усвідомлення. Аналіз мотивів батьківського спілкування показав, що справжні спонукання, які визначають взаємодію з дітьми, не завжди повністю представлені у свідомості батьків. Реально діючий мотив може бути представлений у свідомості заміщуючим мотивом, а сама взаємодія з дитиною стає полімотивованою і в значній мірі неусвідомленою. Складне переплетення усвідомлюваних і неусвідомлюваних мотивів виховання проявляються в батьківських позиціях [54].

Таким чином, дисгармонійні стосунки у сім'ї та деструктивні особистісні характеристики батьків негативно діють на благополуччя дитини: не дозволяють задовольняти основні потреби, викликаючи стан внутрішньої напруги; слугують джерелом соматичних розладів, деструктивних переживань; призводять до виконання патологізуючих ролей та формування різних адикцій.

Висновки до першого розділу

Підлітковий вік – найвідповідальніший період, протягом якого складаються основи моральності, формуються соціальні установки, ставлення до себе, до людей, до суспільства, стабілізуються риси характеру та основні форми міжособистісної поведінки. Головні мотиваційні лінії цього вікового

періоду, пов'язані з активним прагненням до особистісного самовдосконалення, це самопізнання, самовираження і самоствердження.

Встановлено, що психологічний клімат – сукупність моральних цінностей, що склалися в групі та взаємних оцінок, що створюють емоційний настрій, який може активізувати і підвищувати або пригнічувати та знижувати процеси її життєдіяльності. Інакше висловлюючись, – це психологічний відбиток комплексу різноманітних явищ переважно у емоційній сфері людей, що виявляється у настроях та емоційних реакціях колективу кожного з його членів.

Спілкування між батьками та дітьми стосується динамічної процедури, коли члени сім'ї можуть обмінюватися інформацією та емоціями. Якісне спілкування між батьками та дітьми зміцнює згуртованість сім'ї та допомагає членам сім'ї долати труднощі.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ РОДИНИ І ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ПІДЛІТКА

2.1 Загальна характеристика вибірки, методик та процедури дослідження

У рамках практичного опрацювання теми ми провели емпіричне дослідження взаємозв'язку психологічного клімату родини і особистісного розвитку підлітка.

Проведення дослідження відбулось дистанційно, тож приймали в ньому участь респонденти з усієї України. Загалом прийняли участь 50 підлітків та 50 батьків. Віковий інтервал досліджуваних підліткового віку складає від тринадцяти до п'ятнадцяти років, тож середній вік учасників дослідження склав – 14 рік.

Учасники досліджувані брали участь в дослідженні добровільно і могли у будь-який момент відмовитися від участі, тестування за рахунок дистанційності стало абсолютно анонімним.

Дослідження включало три етапи:

1 етап. Теоретичний аналіз літератури присвяченої вивченню особливостей психологічного клімату родини як чинника особистісного розвитку підлітка; підготовка до проведення емпіричного дослідження, напрацювання програми емпіричного дослідження;

2 етап. Безпосереднє проведення емпіричного дослідження та первинна обробка отриманих результатів;

3 етап. Кількісний та якісний аналіз отриманих даних, який включав в себе обробку отриманих показників з використанням методів математичної статистики.

У нашому дослідженні ми висунули наступну *гіпотезу* про те, що особливості дитячо-батьківських відносин є ключовими чинниками, що сприяють особистісному розвитку підлітка.

З метою підтвердження або спростування даної гіпотези на даному етапі роботи нами було проведено дослідження.

Структура проведення. За зазначеною темою було обрано методики та складені онлайн-варіанти бланків дослідження за допомогою Google docs. Учасникам було представлено посилання на всі дані методики, через які потрібно було перейти за цими посиланням та пройти саме тестування. Потім, скопіювати посилання на відповідь та вставити у вказане місце для відкритої відповіді. Окрім самої відповіді на запропоновані методики необхідно було відповісти на такі питання як: вік, стать, місце роботи.

Метою роботи було визначення особливостей впливу психологічного клімату родини на особистісний розвиток підлітка. Для вирішення поставлених завдань дослідження, було проведено емпіричне дослідження, яке можна класифікувати за метою проведення як уточнююче.

«Методологія» так само, як і «історія», «логіка», - це термін, що використовується для позначення наукової або філософської дисципліни і її предмета. У широкому сенсі слова, під методологією можна розуміти всю сукупність процедур дослідження: опис, пояснення, обґрунтування, пов'язані перш за все з методами, але не тільки.

Доцільним видається визначення методології, яке дає соціолог В. А. Ядов. «Загальна наукова методологія включає універсальні принципи розвитку наукового знання ... загально соціологічна методологія, функції якої виконує соціологічна теорія, дає вказівку щодо принципових основ розробки окремих соціологічних теорій в співвідношенні з їх фактуальним базисом» .

Вирішальну роль, звичайно, відіграють методи. *Метод* - в найзагальнішому значенні - спосіб діяльності суб'єкта в будь-який її формі. Основна функція методу - внутрішня організація і регулювання процесу пізнання або перетворення того чи іншого об'єкта. Тому метод (в тій чи іншій своїй формі) зводиться до сукупності певних правил, прийомів, способів, норм пізнання і дії. Він є система приписів, принципів, вимог, які орієнтують людину

в рішенні конкретної задачі, досягненні певного результату в тій чи іншій сфері діяльності.

Загалом ж методами можна назвати особливі процедури, які використовуються в даній науці, для збору, обробки та аналізу даних. Це прийоми вивчення громадської думки, психологічні тести для вивчення особистості, статистичні методи, які дозволяють працювати з формалізованими фактами, анкетування, метод аналізу документів, методи проведення інтерв'ю і так далі.

Методи науки - це способи виконання дослідних дій, які розглядаються як прийнятні. Методологія являє собою не тільки опис методів, а й рекомендації по техніці застосування методів. Ймовірно, можна навіть говорити про технології застосування методів. Наприклад, в роботі В. А. Ядова техніка як частина методології являє собою сукупність спеціальних прийомів для ефективного використання того чи іншого методу. Техніка стикує формалізований метод і дії дослідника в конкретній ситуації. Методологія багато в чому виражає відношення до методів. Зокрема, так звані методологічні дослідження зазвичай спрямовані на вивчення можливостей і обмежень того чи іншого методу або варіантів даного методу.

У дослідженні були використані наступні емпіричні методи:

- тестування;
- опитування.

Були запропоновані наступні методика, що відповідали обраній меті та завданням дослідження:

- Опитувальник «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (Е. Шафер) [6];
- Опитувальник батьківських відносин Варги-Століна [7];
- опитувальник рефлексивності А.В. Карпова[8];
- Методика оцінки ситуативної та особистісної тривожності [13].

Опитувальник *«Поведінка батьків і ставлення підлітків до них»* (Е. Шафер) [6] включає в себе 39 тверджень, що характеризують різні виховні

принципи батька або матері, які оцінюються підлітками, як властиві їхній родині чи ні. Даний опитувальник вельми корисний для відображення тих факторів сімейного виховання, які виявляються прихованими як від лікарів і психологів (педагогів), так і від самих батьків [].

Методика діагностики рівня рефлексивності О. Карпова [8]. Для вимірювання рівня рефлексивності був використаний опитувальник рефлексивності О.В. Карпова. Опитувальник складається з 27 пунктів, відповіді на які формуються за 7-бальною шкалою Ліккерта. Обробка результатів відбувається шляхом підсумовування балів в прямих і зворотних значеннях по «ключу». Отримані «сірі бали» перекладаються з таблиці переведення «сірих балів» в стандартні величини - стіни. Показник:

- менше 4-х - свідчить про низький рівень розвитку рефлексивності;
- від 4 до 7 - середній рівень рефлексивності;
- понад 7 стіною - високий рівень рефлексивності.

Методика оцінки ситуативної та особистісної тривожності [13] була розроблена Ч.Д. Спілбергером і адаптована Ю.Л. Ханіним. Опитувальник складається з 40 питань-міркувань, 20 з яких призначені для оцінки рівня ситуативної тривожності (СТ), решта 20 – на визначення рівня особистісної тривожності (ОТ).

Відповідно до цієї методикою респондентів просять оцінити висловлювання за шкалою від 1 («Ні, це не так») до 4 («Абсолютно вірно»). При інтерпретації отриманих балів запропоновані наступні оцінки тривожності: до 30 балів - низька, від 31 до 44 бала - помірна; 45 і більше - висока.

Опитувальник батьківських відносин Варги-Століна [7]. Дана методика дає можливість судити про ефективність чи неефективність батьківського ставлення до дитини; поведінкових стереотипах, що практикуються при спілкуванні з ним, особливостях сприйняття, розуміння характеру та особистості дитини, її дій.

Структура опитувальника: опитувальник складається із п'яти шкал.

1. «Прийняття – відкидання». Шкала відбиває інтелектуальне емоційне ставлення до дитини.
2. «Кооперація». Соціально бажаний спосіб батьківського ставлення.
3. «Симбіоз». Відбиває міжособистісну дистанцію спілкування з дитиною.
4. «Авторитарна гіперсоціалізація». Відображає форму та напрямок контролю за поведінкою дитини.
5. «Маленький невдаха». Відображає особливості сприйняття та розуміння дитини батьками.

Процедура проведення. Опитувальник пропонується батькам, а також дітям у вигляді бланка тесту – опитувальника. Перед початком заповнення проводиться усна інструкція досліджуваних.

Опрацювання результатів. Відповіді обробляються за ключом. Відповіді вводяться у спеціальну форму відповідей. Відповідь може бути лише так чи ні. Відповідь «так» позначається цифрою 1, відповідь «ні» - цифрою 2.

При підрахунку балів тесту за всіма шкалами враховується відповідь «вірно». Тобто, якщо відповідь збігається зі значенням «вірно», до загальної суми балів за шкалою додається ще один бал. Високий результат тесту за відповідними шкалами інтерпретується як: – відкидання; – соціальна бажаність; – симбіоз; – гіперсоціалізація; – інфантилізація .

Математична обробка даних проводилася з застосуванням стандартизованого пакету програм IBM SPSS Statistics.

2.2 Аналіз та інтерпретація отриманих результатів

Характеристики емоційного стану респондентів, отримані за допомогою опитувальника тривожності Спілбергера-Ханіна, представлені в таблиці 2.1. на основі якої видно, що рівень ситуативної тривожності трохи вище особистісної. Але, в обох випадках перевищують високі показники.

На основі отриманих даних можемо констатувати, що в учасників дослідження встановлена підвищена тривожність.

Таблиця 2.1

Рівень тривожності підлітків за методикою оцінки ситуативної та особистісної тривожності Спілберга-Ханіна

	Кількість респондентів (%)
Низький рівень ситуативної тривожності	21
Середній рівень ситуативної тривожності	37
Високий рівень ситуативної тривожності	42
Низький рівень особистісної тривожності	27
Середній рівень особистісної тривожності	33
Високий рівень особистісної тривожності	40

Аналіз результатів дослідження за методикою Варги-Століна показав, що за загальними середніми показниками в ставленні батьків до підлітків перше рангове місце посідає «авторитаризм» (його проявляють 60% досліджуваних батьків), друге місце займає «соціальна бажаність» – 56%, а третє «відторгнення» – 55%.

Таким чином, перші 3 рангові місця у ставленні батьків до підлітків займають негативні тенденції, власне пригнічення потреб й ініціатив дитини – «авторитаризм» і «ворожість» та зорієнтованість батьків не на потреби й індивідуальні особливості дітей, а на «соціальну бажаність» їх поведінки. Саме таке ставлення, ймовірно, спричиняє високу напругу та тривожність дитини, пов'язані з очікуванням покарань, принижень, що провокує у них негативні емоції та стресові реакції, може також негативно впливати на адекватність співвідношення самооцінки та рівня домагань.

Наступні три місця в порядку зменшення значущості посідають: «симбіоз» – 4 рангове місце (51%), «інфантилізація» – 5 рангове місце (46%) і «впевненість в дитині» – 6 рангове місце (40%). Ці шкали, на нашу думку, теж пов'язані між собою, оскільки, ставлять підлітків у ситуацію так званої «м'якої залежності», на противагу більш жорсткого ставлення за вище перерахованими

шкалами перших трьох рангів. Однак, це теж, передусім, залежність від батьків, оскільки вони не хочуть дорослішання дитини, не хочуть відпустити її від себе, хочуть бути впевненими, що вона поряд і робить все як потрібно, власне постійно її контролюють, не розвивають її дорослі якості – відповідальність, самостійність, ініціативність.

Таким чином, батьки вводять підлітків у стан тривоги щодо власних можливостей справитися зі складними, зокрема стресовими життєвими ситуаціями, знижують рівень їх самооцінки та домагань, спрямовуючи, передусім, не на досягнення успіху, а на уникнення невдач.

Проміжне значення займають показники за шкалою «дистанційованість» – 7 ранг (35%), що вказує на певну байдужість і незацікавленість щодо життя дитини, її інтересів, потреб та проблем. Байдужість до емоційних переживань дитини, її почуттів теж може спричиняти у неї тривожність та образу, бажання звернути на себе увагу, довести батькам свою значущість, що може викликати неадекватне співвідношення її самооцінки, домагань і реальних можливостей та успіхів і провокувати стресові ситуації та розлади.

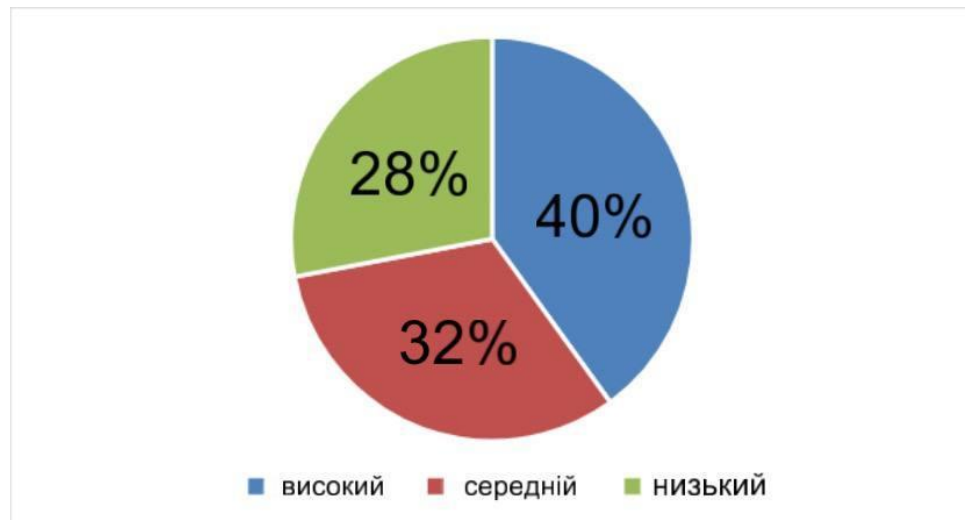
Три останні рангові місця займають такі шкали: «прийняття» – восьмий ранг (31%) і «кооперація» – дев'ятий ранг (30%) та «демократизм» – десятий ранг (25%).

Показовим, щодо загального аналізу є той факт, що шкали батьківського ставлення «авторитаризм» і «демократизм» займають крайні рангові позиції – перший та десятий ранг відповідно. На нашу думку, це може пояснюватися загалом поширеними у нашому суспільстві переважно авторитарними відносинами між людьми, які поширюються й на стосунки у сім'ї, зокрема у ставленні до дітей. Таким чином, за результатами дослідження ми бачимо, що шкали позитивного ставлення батьків до підлітків займають останні рангові місця.

За результатами дослідження стилю дитячо-батьківських відносин (за методикою Е.Шафера) ми виявили, що високий позитивний інтерес в сім'ях по

відношенню до дитини відзначили 40% підлітків, середній рівень позитивного інтересу характерний для 32%, а низький рівень - для 28 % рис.2.1.

Рис.2.1 – Рівні позитивного інтересу в сім'ях по відношенню до дитини за методикою Е. Шафера

Шкала позитивного інтересу являє собою схильність до прояву уваги і інтересу до підлітка з боку батьків, прагнення завоювати авторитет в очах підлітка. Психологічне прийняття батьками підлітка, засноване, перш за все, на довірі. Шанобливе ставлення до думки підлітка, відсутність грубої сили і нероздільної влади у відносинах з ним.

Високий рівень директивності притаманний 12% досліджуваним, середній рівень директивності - 28%, низький рівень - 60% . Директивність в стосунках з підлітком з боку батьків, прагнення до лідерства, шляхом завоювання авторитету, заснованого на фактичних досягненнях і домінантному стилі спілкування. Спрямованість на прояв своєї влади над підлітком, управління і своєчасна корекція поведінки. Представимо дані результати у вигляді таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Показники за шкалою директивності за методикою Е. Шафера

№	Рівні автономності	%
1	високий	12%
2	середній	28%
3	низький	60%

В результаті дослідження також було виявлено, що високий рівень ворожості по відношенню до підлітків виявився в 24% сімей. Середній рівень ворожості отримали батьки 28% учасників і 48% оцінили низький рівень ворожості своїх батьків. Представимо дані результати у вигляді таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Рівні ворожості по відношенню до підлітків за методикою Е. Шафера

№	Рівень ворожості	%
1	високий	24%
2	середній	28%
3	низький	48%

Шкала ворожості характеризується жорстокістю у відносинах з підлітком, схильністю до суворого поводження з ним, прояву невдоволення, скептичного ставлення до його досягнень. Підвищеною вимогливістю до підлітка, прагненням виховати його відповідно до загальноприйнятої думки про те, якою повинна бути ідеальна дитина. Підліток може постійно знаходитися в стані тривожного очікування, низької оцінки його діяльності та покарання.

Проаналізувавши результати дослідження, ми отримали наступні показники за шкалою автономності:

- високий рівень автономності дитячо-батьківських відносин у 52% підлітків;
- середній рівень автономності дитячо-батьківських відносин у 36% підлітків;
- низький рівень автономності дитячо-батьківських відносин у 12% підлітків. Представимо дані результати у вигляді таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Показники за шкалою автономності за методикою Е. Шафера

№	Рівні автономності	%
1	високий	52%
2	середній	36%
3	низький	12%

Автономність батьків у відносинах з підлітками, формальне ставлення до їх виховання, зайва неупередженість в процесі спілкування. Знижений інтерес до захоплень підлітків, кола знайомств, навчання в школі, їхніх проблем і переживань. Як правило, батьки занадто зайняті собою, щоб вникати в життя підлітка, і «помічають» його тільки тоді, коли він що-небудь накоїв або звертається до батьків з проханням допомогти або порадитися в тому чи іншому питанні.

За шкалою непослідовності в вихованні отримали наступні результати:

- високий рівень непослідовності батьківської поведінки - у 36% сімей;
- середній рівень непослідовності батьківської поведінки - так само у 36% сімей;
- низький рівень непослідовності батьківської поведінки - у 28% сімей.

Непослідовність виражається в непередбачуваності для підлітка реакцій батьків на ту чи іншу ситуацію. Представимо дані результати у вигляді таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

Показники за шкалою непослідовності за методикою Е. Шафера

№	Рівні автономності	%
1	високий	36%
2	середній	36%
3	низький	28%

Вивчивши отримані результати і зіставивши їх, ми виявили, що у підлітків з високим рівнем тривожності найяскравіше виражені показники шкал директивності, ворожості і непослідовності в сімейних відносинах. Зіставивши отримані результати за проведеними методиками, ми виявили взаємозв'язок між тривожністю підлітків і характером батьківських відносин у родині: в сім'ях, в

яких переважає позитивний інтерес і автономність, спостерігається низький рівень тривожності. В результаті проведеного дослідження, ми прийшли до висновку, що стиль дитячо-батьківських відносин дійсно впливає на тривожність підлітка. Якщо відносини в родині вільні і доброзичливі, то і сама дитина буде проявляти спокій, врівноваженість та зможе нормально будувати відносини з оточуючим світом.

Нижче подаємо узагальнені показники кореляційних зав'язків між отриманими показниками за проведеними вище методиками.

Таблиця 2.6

**Коефіцієнти кореляції показників тривожності з показниками
батьківсько-дитячих стосунків та стилів батьківського ставлення
(r-Спірмен)**

Співвідношення шкал	Spearman	t(N-2)	p-level
Високий рівень тривожності	-0,280554	2,67891	0,00888 5
Рівень батьківського суб'єктивного контролю – відторгнення-прийняття	0,336887	3,279308	0,00151 5
Відторгнення-прийняття – кооперація	0,419768	4,238760	0,00005 7
Відторгнення-прийняття – симбіоз	-0,280209	-2,67534	0,00897 2
Відторгнення-прийняття – авторитарна гіперсоціалізація	-0,492393	-5,18496	0,00000 1
Відторгнення-прийняття – «маленький невдаха»	-0,422962	-4,27801	0,00005 0
Кооперація – авторитарна гіперсоціалізація	-0,493339	-5,19813	0,00000 1
Кооперація – «маленький невдаха»	-0,453758	-4,66686	0,0000
«Маленький невдаха» – симбіоз	0,395312	3,944379	0,00016 5
«Маленький невдаха» – авторитарна гіперсоціалізація	0,639687	7,627578	0,00000 0
Високий рівень тривожності – авторитарна гіперсоціалізація	0,256423	2,431453	0,01716 4
Високий рівень тривожності – «маленький невдаха»	0,359044	3,525795	0,00068 7

Аналізуючи закономірності у співвідношеннях, що притаманні показникам стилю батьківського ставлення та рівнями тривожності, ми отримали кореляційні зв'язки, які дають можливість сформулювати наступні

положення: чим нижчий рівень «кооперації» як стилю батьківського ставлення виявляють дорослі, тим вищий рівень тривожності (показники рівня інтернет залежної поведінки – показники стилю батьківського ставлення «кооперація»: $r=-0,280554$; $p=0,008885$ – кореляційний зв'язок на високому рівні статистичної значущості ($p<0,01$).

Також на сформованості в підлітків високого рівня тривожності суттєво позначаються такі стилі ставлення батьків до своїх дітей як «авторитарна гіперсоціалізація» та «маленький невдаха» (позитивні кореляційні зв'язки між показниками високий рівень тривожності підлітків та показниками стилю батьківського ставлення «авторитарна гіперсоціалізація» ($r=0,256423$; $p=0,017164$) на рівні статистичної значущості ($p<0,05$); та між показниками високого рівня тривожності й показниками стилю батьківського ставлення «маленький невдаха» ($r=0,359044$, $p=0,000687$) на високому рівні статистичної значущості ($p<0,01$).

Водночас батьки, які дотримуються стилю виховання «маленький невдаха», одночасно у взаємодії зі своїми дітьми схильні до стилю «симбіоз» (зафіксовано позитивний кореляційний зв'язок ($r=0,395312$; $p=0,000165$) між показниками стилів батьківського ставлення «маленький невдаха» та «симбіоз» на високому рівні статистичної значущості ($p<0,01$)) та до стилю «авторитарна гіперсоціалізація» (зафіксовано позитивний кореляційний зв'язок ($r=0,639687$; $p=0,00000$) між показниками стилів батьківського ставлення «маленький невдаха» та «авторитарна гіперсоціалізація» на високому рівні статистичної значущості ($p<0,01$).

Батькам, які схильні у взаємодії зі своїми дітьми дотримуватись такого стилю батьківського ставлення як «прийняття», властиве одночасне дотримання стилю ставлення «кооперація». Разом з тим, для них не характерне використання стилів «симбіоз», «авторитарна гіперсоціалізація» та «маленький невдаха».

Таким чином, встановлено позитивний кореляційний зв'язок між показниками стилів батьківського ставлення «відторгнення-прийняття» та

«кооперація» ($r=0,419768$; $p=0,000057$) на високому рівні статистичної значущості ($p<0,01$); негативний кореляційний зв'язок між показниками стилів батьківського ставлення «відторгнення-прийняття» та «симбіоз» ($r=-0,280209$; $p=0,008972$) на високому рівні статистичної значущості ($p<0,01$); негативний кореляційний зв'язок між показниками стилів батьківського ставлення «відторгнення-прийняття» та «авторитарна гіперсоціалізація» ($r=-0,492393$; $p=0,000001$) на високому рівні статистичної значущості ($p<0,01$); негативний кореляційний зв'язок між показниками стилів батьківського ставлення «відторгнення-прийняття» та «маленький невдаха» ($r=-0,422962$; $p=0,000050$) на високому рівні статистичної значущості ($p<0,01$).

Показники рівня батьківського суб'єктивного контролю знаходяться у позитивних кореляційних зв'язках ($r=0,459521$; $p=0,000009$) із показниками «кооперації» як стилю батьківського ставлення на високому рівні статистичної значущості ($p<0,01$). Це означає, що, виявляючи кооперацію як стиль батьківського ставлення, дорослі демонструють високий рівень батьківського суб'єктивного контролю.

Дотримання стилю «кооперація» як батьківського ставлення у стосунках із дітьми несумісне із одночасним використанням стилів «авторитарна гіперсоціалізація» та «маленький невдаха», оскільки між показниками зазначених феноменів виявлений негативний кореляційний зв'язок ($r=-0,493339$ при $p=0,000001$ та $r = -0,453758$ при $p=0,000011$ відповідно) на високому рівні статистичної значущості ($p<0,01$).

Таким чином, гіпотеза про те, що особливості дитячо-батьківських відносин є ключовими чинниками, що сприяють особистісному розвитку підлітка підтвердилася.

Наступним кроком стане визначення особистісних рис підлітків, які можуть сприяти розвитку тривожності, що допоможе нам при розробці рекомендацій по темі дослідження.

Середні значення рівня рефлексивності можна побачити в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

**Середні значення в групах за результатами діагностики рівня
рефлексивності підлітків за методикою О. Карпова**

Групи		Рівень рефлексивності
Група 1	Середнє значення	7,45
	N	15
	Стандартні. Відхилення	1,47
Група 2 (ГР)	Середнє значення	4,08
	N	17
	Стандартні. Відхилення	1,18

Умовні позначення: група 1- високий рівень тривожності; група 2 – середній рівень тривожності.

Таблиця 2.8

**Значення Н-критерію Краскела-Уоллеса для оцінки відмінностей
рівня рефлексивності між групами підлітків**

Найменування показника	Середній ранг, група 1 (кг)	Середній ранг, група 2 (гр)	Критичне значення краскела-уоллеса	Рівень значущості
Рівень рефлексивності	99,45	45,91	78,661	0,001

Як можна побачити з таблиці, група респондентів з високим рівнем тривожності має статистично значимо більш низькі показники рівня рефлексивності в порівнянні з групою з низьким рівнем.

Рефлексивність визначається, як здатність особистості виходити за межі власного «Я», осмислювати, вивчати, аналізувати що-небудь за допомогою порівняння образу свого «Я» з якимись подіями, особистостями. Передбачає особливий напрямок уваги на діяльність власної душі, а також достатню зрілість суб'єкта. На підставі даних представлених вище, можна висунути припущення про те, що люди з низьким рівнем рефлексивності схильні вибирати відхід від реальності шляхом занурення у віртуальній світ, ніж осмислювати власне життя. Таким способом людина намагається впоратися з наявними проблемами, які вимагають вирішення. Відсутність навичок рефлексії не дозволяє проаналізувати почуття, емоції, вчинки як позитивні, так і

негативні, що призводить до не розуміння процесу течії власного життя і ще більше погіршує ситуацію внутрішньої напруженості.

2.3 Рекомендації щодо формування сприятливого психологічного клімату родини

На підставі проведеного нами аналізу проблематики дослідження ми встановили, що особливості дитячо-батьківських відносин є ключовими чинниками, що сприяють особистісному розвитку підлітка.

З огляду на що, ми здійснили розробку рекомендацій за двома напрямки:

- гармонізація дитячо-батьківських відносин у родині, профілактика конфліктів і сімейного неблагополуччя, що обумовлюють високий рівень тривожності;

- розвиток рефлексії.

Рекомендації для гармонізації відносин для батьків та підлітків.

В процесі опрацювання теми нами було розроблено рекомендації, щодо гармонізації дитячо-батьківських відносин.

Рекомендації покликані допомогти батькам та їх дітям гармонізувати відносини, налагодити спілкування і розуміння між поколіннями, носять просвітницький характер, сприятиме пошуку відповідей на питання виховання підлітка.

Актуальність профілактики і подолання дитячо-батьківських конфліктів пов'язана з тим, що нерозуміння і конфлікти в стосунках дітей і батьків або нехтування їх основними потребами чинять негативний вплив на психічний розвиток дитини, порушують її соціалізацію, породжують бездоглядність і правопорушення неповнолітніх. На формування особистості дитини, становлення її ціннісно-потребової сфери, в першу чергу впливає сім'я. Сучасна сім'я продовжує залишатися найважливішим інститутом соціалізації дітей і підлітків. Саме сім'я визначає соціальне благополуччя або неблагополуччя дитини.

Як показує практика, основні проблеми, які виділяють батьки в процесі спілкування з підлітками являються наступні: капризи і неслухняності дітей, тривожність, покарання дітей, як управляти негативними емоціями при спілкуванні з дітьми та ін.

Задля поліпшення та гармонізації стосунків між підлітком та батьками, а також для профілактики сімейних конфліктів і сімейного неблагополуччя, ми пропонуємо наступні рекомендації:

1. Забезпечте відкрите та ефективне спілкування: Зверніть увагу на якісне спілкування з підлітком. Створіть атмосферу відкритості, в якій він може вільно висловлювати свої думки і почуття. Уважно слухайте, виявляйте розуміння і повагу, уникайте осуду і критики.
2. Будьте прикладом для наслідування: пам'ятайте, що ваші дії та поведінка є важливими прикладами для наслідування для вашої дитини. Демонструйте позитивні цінності та навички, такі як емоційний інтелект, толерантність, емпатія та взаємна підтримка. Будьте такою людиною, якою ви хочете її бачити.
3. Знайдіть спільну мову та спільні інтереси: Спробуйте знайти спільні інтереси та заняття, які вам обом подобаються. Це допоможе підлітку почуватися більш згуртованим та відчувати більшу злагоду з вами. Ви можете займатися разом спортом, мистецтвом, кулінарією, подорожувати або планувати ігри. Довготривалі сімейні традиції, такі як спільні вечери чи прогулянки на вихідних, можуть допомогти підтримувати позитивні стосунки.
4. Встановіть гнучкі, але чіткі межі: У період статевого дозрівання важливо встановити гнучкі, але чіткі межі. Узгодьте з підлітком правила та очікування і дайте йому можливість висловлювати свої думки та почуття. Важливо пояснювати причини і наслідки, а також демонструвати послідовність у застосуванні правил.
5. Проявіть терпіння і розуміння: Підлітковий вік може бути складним випробуванням для батьків і дітей. Будьте терплячими і розуміючими у

спілкуванні з підлітком. Ставтеся до нього з повагою і пам'ятайте, що це час самовизначення і пошуку ідентичності.

6. Розвивайте навички вирішення конфліктів: Визнайте, що конфлікт - це нормальна частина будь-яких стосунків, і навчіться конструктивно їх вирішувати. Навчіть підлітка вести конструктивний діалог і вирішувати конфлікти. Важливо говорити про проблеми на ранніх стадіях, знаходити компроміси та разом шукати шляхи їх вирішення.
7. Оптимізуйте управління стресом: навчіться ефективно справлятися зі стресом, оскільки накопичення негативних почуттів може призвести до конфліктів у родині. Практикуйте здорові заходи, які зменшують стрес, такі як фізична активність, медитація, глибоке дихання або хобі, яке вам подобається.
8. Зверніться за професійною підтримкою: якщо сімейні конфлікти стають нестерпними, не соромтеся звертатися до професійного консультанта, психолога або терапевта. Вони можуть надати вам інструменти та підтримку, необхідні для покращення ваших сімейних стосунків.

Ці поради допоможуть вам покращити стосунки з підлітком і створити гармонійне сімейне середовище. Пам'ятайте, що розвиток здорових сімейних стосунків - це процес, який вимагає часу, зусиль і відкритості. Будьте готові адаптуватися, вчитися на помилках і створювати атмосферу підтримки та любові у вашій родині.

Важливим завданням є розвиток у підлітка важливих особистісних якостей, які допоможуть йому налагодити гармонійні стосунки з оточуючими та уникнути інтернет-залежності. Ось кілька рекомендацій, які можуть допомогти в цьому:

1. Розвивайте емоційний інтелект: навчіть дитину розпізнавати, розуміти і виражати свої почуття, а також розуміти почуття інших людей. Це допоможе їй налагодити емоційні стосунки з іншими та вміло вирішувати конфлікти.

2. Виховуйте емпатію: підвищуйте обізнаність про потреби і почуття інших. Навчіть підлітка бачити світ очима інших і піклуватися про благополуччя інших. Це розвине їхню здатність до співчуття і розуміння.
3. Заохочуйте здорові міжособистісні стосунки: навчіть підлітка ставитися до інших з повагою, толерантністю і відкритістю. Навчіть їх бути активними слухачами, цікавитися іншими та будувати позитивні стосунки.
4. Заохочуйте спілкування в реальному житті: запропонуйте підлітку брати участь у громадських заходах, клубах або групах за інтересами, де він зможе познайомитися з різними людьми і відчувати цінність особистих контактів.
5. Встановіть відповідні межі для користування Інтернетом: поясніть підлітку ризики та наслідки безконтрольного користування Інтернетом. Встановіть правила щодо часу перебування в Інтернеті та контролюйте доступ до веб-сайтів і соціальних мереж. Заохочуйте використання Інтернету для навчання, творчості та позитивної взаємодії.
6. Розвивайте альтернативні інтереси: пропонуйте підлітку різноманітні види діяльності, такі як спорт, мистецтво, музика, література, волонтерство тощо. Заохочуйте його інтерес до реального світу і допомагайте йому знаходити розваги та виклики поза мережею.
7. Будьте прикладом для наслідування: практикуйте розумне користування Інтернетом і моделюйте здорові стосунки з близькими.

Пам'ятайте, що розвиток особистості потребує часу і постійного навчання. Будьте терплячими, розуміючими і насолоджуйтеся процесом взаємодії з вашою дитиною.

Розвиток рефлексії

Якщо розглянути важливість рефлексії в житті людини, то можна зробити кілька висновків. Саме завдяки рефлексії людина здатна:

- контролювати та аналізувати свої думки.

- оцінювати свої думки, дивлячись на них з боку, аналізувати їх правильність, обґрунтованість і логічність.
- звільнити розум від непотрібних і марних думок і роздумів.
- трансформувати приховані можливості в активні та ефективні.
- краще пізнати себе.
- оцінити свої поведінкові моделі та скоригувати свої дії.
- визначити більш чітку життєву позицію.
- звільнитися від сумнівів, вагань і нерішучості.

Рефлексія відкриває безліч можливостей для особистісного зростання та самопізнання, покращує самоконтроль і сприяє позитивним змінам у житті. З цієї причини рефлексія стала методом, який широко використовується психологами в усьому світі. Вони допомагають людям зазирнути всередину себе і дослідити своє внутрішнє "я". Завдяки систематичній та професійній роботі психологи допомагають своїм клієнтам знаходити правильні рішення у складних ситуаціях, вирішувати проблеми та знаходити відповіді на всі питання, які виникають всередині себе.

Визначимо конкретні результати, які може досягти людина, яка використовує рефлексію як метод психологічної та психотерапевтичної допомоги. Така особа може:

- Осмислити свої емоції та відчуття, що переживає на даному етапі життя.
- Розкрити свої слабкі місця, які можуть бути глибоко затоптані у підсвідомості та вразливі до зовнішніх впливів.
- Виявити способи подолання проблем, труднощів та перешкод на шляху життя з метою самовдосконалення та поліпшення якості життя.

Більшість випадків показує, що при використанні методу рефлексії, людина співпрацюючи з фахівцем, розпочинає усвідомлювати декілька аспектів своєї особистості:

- Як окремий індивідуум.
- Як особистість серед інших особистостей.
- Як ідеальна істота.

- Як окремий індивідуум, сприймаючи себе ззовні.
- Як особистість серед інших особистостей.
- Як ідеальна істота.

Ретроспективна рефлексія допомагає людині переглянути минулий досвід, детально проаналізувати свої помилки та винести з них цінний та корисний досвід.

Багато практикуючих психологів вважають рефлексію одним з найкращих, корисних та ефективних способів досягнення внутрішньої гармонії та самовдосконалення. Це дозволяє зібрати мозаїку своїх думок у цілісні ідеї, які сприяють успіху та благополуччю.

Рефлексію свідомо використовує людина, незалежно від того, чи робить вона це самостійно, чи з допомогою психолога, щоб розпочати свій шлях у пізнанні внутрішнього світу.

Наведена нижче класифікація рефлексії є однією з найпоширеніших у психології і включає різні види рефлексії, кожен з яких має свої особливості:

Особистісна рефлексія. В цьому випадку людина оцінює себе, свої вчинки, свої думки, своє ставлення до себе, інших людей і навколишнього світу.

Інтелектуальна рефлексія. Активізується, коли людина вирішує інтелектуальні завдання. Цей вид рефлексії дає можливість повернутися до початкових умов завдання або ситуації і знайти найбільш ефективні та раціональні шляхи її вирішення.

Комунікативна рефлексія. Спрямована на розуміння інших людей. Це досягається шляхом аналізу та оцінки їхньої поведінки, реакцій, емоційних проявів та інших аспектів. Людина намагається зрозуміти причини тих чи інших вчинків, щоб мати більш об'єктивне уявлення про внутрішній світ інших.

Однак вищезгадані типи рефлексії не вичерпують усіх її форм. Рефлексію також можна розглядати з точки зору науки та суспільства:

Наукова рефлексія, яка спрямована на вивчення та аналіз наукового знання, методів та інструментів, що використовуються в науковій роботі. Вона

передбачає критичне мислення, аналіз теорій, законів, наукових обґрунтувань і різних точок зору.

Соціальна рефлексія - це особливий вид рефлексії, який полягає в розумінні емоцій та дій інших людей шляхом їх відображення та комунікації для них і від їхнього імені. Цікаво, що соціальну рефлексію також називають "внутрішньою зрадою". Людина дізнається про внутрішній світ інших через власні рефлексії, "ставлячи себе на місце" людини, яка її цікавить, і намагаючись зрозуміти, що ця людина думає про себе та інших, з якими вона взаємодіє.

Ці два види рефлексії - наукова і соціальна - розширюють діапазон розуміння і застосування рефлексії в контексті науки і суспільства.

Кожен вид рефлексії - філософська, психологічна, соціальна чи наукова - має своє особливе значення в житті людини. Залежно від вашої мети, ви можете обрати певну сферу рефлексії і діяти відповідно до неї. Приклади використання рефлексії можуть бути досить простими:

- Якщо метою є краще зрозуміти себе, варто використовувати особистісну рефлексію для оцінки своїх дій, думок і ставлення до себе, інших людей і навколишнього світу.
- Якщо метою є краще зрозуміти процес розв'язання певної проблеми, слід використовувати інтелектуальну рефлексію для аналізу ефективних і раціональних способів розв'язання проблеми та повернення до вихідних умов.
- Якщо метою є краще зрозуміти іншу людину, слід використовувати комунікативну або соціальну рефлексію, оцінюючи та аналізуючи її дії, поведінку, реакції та емоції, щоб краще зрозуміти причини її поведінки та отримати більш об'єктивне уявлення про внутрішній світ іншої людини.
- Якщо метою є краще зрозуміти наукову галузь або метод, варто використовувати наукову рефлексію для вивчення та аналізу наукових знань, методів, інструментів, теорій, точок зору та наукової аргументації.

Вибір конкретної сфери рефлексії, таким чином, залежить від мети і потреби краще зрозуміти себе, процеси, інших людей або наукові проблеми.

Встановлено, що для розвитку рефлексії у підлітків з високим рівнем тривожності в рамках досліджуваної теми рекомендується використовувати особистісну рефлексію. Під час розвитку цієї рефлексії слід керуватися такими рекомендаціями:

1. Після прийняття рішення важливо проаналізувати його ефективність та власні дії. Спробуйте подивитися на себе з боку, порівняти свої дії з оцінкою інших і визначити, що ви зробили добре, а що потребує вдосконалення. Розгляньте альтернативні підходи, які можуть бути більш доречними та ефективними. Також важливо оцінювати власний досвід після всіх подій і рішень.
2. Наприкінці кожного дня аналізуйте те, що відбулося. Подумки перегляньте події дня і детально проаналізуйте моменти, які вам не сподобалися. Спробуйте відсторонитися і подивитися на ці невдачі і незручні ситуації з більш об'єктивної точки зору.
3. Час від часу аналізуйте, як ви сприймаєте людей, що вас оточують. Ваше завдання - зрозуміти, наскільки вони мають рацію або помиляються. Розвиваючи свою здатність до рефлексії, ви також розвинете свою здатність до комунікації.
4. Більше спілкуйтеся з людьми, які відрізняються від вас, мають інші думки та переконання. Кожного разу, коли ви намагаєтеся зрозуміти іншу людину, ви збільшуєте свою рефлексивну здатність, розвиваєте гнучкість мислення і вчитеся бачити ситуації з різних точок зору. Це також допомагає розвивати емпатію та покращувати стосунки з іншими людьми.
5. Використовуйте проблеми і труднощі для аналізу своїх дій, щоб навчитися вирішувати складні завдання і виходити зі скрутних ситуацій.
6. Спробуйте подивитися на різні ситуації з різних точок зору, щоб знайти неочевидні переваги та недоліки. У кожній ситуації корисно знаходити кумедні моменти і бути самокритичним до себе. Це не тільки спонукає до

самоаналізу, але й допомагає знаходити нестандартні шляхи вирішення проблем.

Висновки до 2 розділу

Вивчивши отримані результати і зіставивши їх, ми виявили, що у підлітків з високим рівнем тривожності найяскравіше виражені показники шкал директивності, ворожості і непослідовності в сімейних відносинах. Зіставивши отримані результати за проведеними методиками, ми виявили взаємозв'язок між тривожністю підлітків і характером батьківських відносин у родині: в сім'ях, в яких переважає позитивний інтерес і автономність, спостерігається відсутність у підлітків високого рівня тривожності. В результаті проведеного дослідження, ми прийшли до висновку, що особливості дитячо-батьківських відносин є ключовими чинниками, що сприяють особистісному розвитку підлітка. Якщо відносини в родині вільні і доброзичливі, то і сама дитина буде проявляти спокій, врівноваженість і не буде тривожною, та зможе нормально будувати відносини з оточуючим світом.

Таким чином, гіпотеза про те, що особливості дитячо-батьківських відносин є ключовими чинниками, що сприяють особистісному розвитку підлітка підтвердилася.

Також, на підставі аналізу ми встановили, що особи з високим рівнем тривожності мають низький рівень рефлексивності, що не дозволяє проаналізувати почуття, емоції, вчинки як позитивні, так і негативні, що призводить до не розуміння процесу течії власного життя і ще більше погіршує ситуацію внутрішньої напруженості. Особистісні особливості суб'єктів з низьким рівнем рефлексивності проявляються в емоційній нестійкості, підвищеній тривожності, невпевненості в собі, підозрливості, низькій стресостійкості, зайвої емоційної напруженості, низькому контролю емоцій і поведінки, імпульсивності, залежно від настроїв.

На основі отриманих результатів, ми здійснили розробку рекомендацій, щодо профілактики за двома напрямки: гармонізація дитячо-батьківських

відносин у родині, профілактика конфліктів і сімейного неблагополуччя, що обумовлюють високий рівень тривожності у підлітків; розвиток рефлексії. Ми вважаємо за доцільне акцентувати увагу безпосередньо на проблемі спілкування між батькам та підлітками, а також на вміннях проводити підлітками самоаналіз, щоб сформувати в останніх ключові особисті риси, які допоможуть їм гармонійно формувати відносини з оточуючими та не переживати відчуття високого рівня психологічної напруги.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження ми прийшли до наступних висновків:

1. Встановлено, що підлітковий вік можна визначити як період між статевим дозріванням та дорослим життям, зазвичай у віці від 11 до 18 років. Події цього періоду сильно впливають на розвиток людини і можуть визначати її установки та поведінку у подальшому житті. Однією з найважливіших функцій підліткового віку є набуття власної ідентичності [48]. Оскільки підлітки часто перебувають у конфлікті з владою, культурними та моральними нормами суспільства, певні ефекти розвитку можуть запускати низку захисних механізмів. Центральним і специфічним новоутворенням є виникнення у підлітка уявлення про те, що він вже не дитина (почуття дорослості); дієва сторона цього подання проявляється в прагненні бути і вважатися дорослим. Це новоутворення самосвідомості є структурним центром особистості, так як висловлює нову життєву позицію по відношенню до людей і світу, визначає специфічний напрямок і зміст соціальної активності, систему нових прагнень, переживань і емоційних реакцій підлітка.

2. Виявлено, що психологічний клімат визначається як «цілісний стан групи (колективу), відносно стійкий і типовий для неї емоційний настрій, що відображає реальну ситуацію діяльності, взаємодії та характер міжособистісних відносин»[1]. Згідно з іншою точкою зору, психологічний клімат – це «якісна сторона міжособистісних відносин, що виявляється у вигляді сукупності психологічних умов, що сприяють або перешкоджають продуктивній спільній діяльності та всебічному розвитку особистості в групі»[3].

3. Визначено, що вчені розрізняють стилі сімейного спілкування в залежності від поєднання параметрів батьківської любові (тепла) і виховання (контролю). Дослідники зазначають, що потреба в любові, в приналежності, в необхідності іншого, є однією з фундаментальних потреб людини. Її задоволення є важливою умовою гармонійного розвитку дитини.

Підкреслюємо, що необхідною батьківською відповідальністю є визначення і встановлення меж для дітей. Обмеження вимагаються з різних причин: щоб уникнути тілесних ушкоджень, дитина підпорядковується внутрішнім правилам сім'ї та правилам суспільства. Встановлено, що дисгармонійні стосунки у сім'ї та деструктивні особистісні характеристики батьків негативно діють на благополуччя дитини: не дозволяють задовольняти основні потреби, викликаючи стан внутрішньої напруги; слугують джерелом соматичних розладів, деструктивних переживань; призводять до виконання патологізуючих ролей та формування різних адикцій.

4. У рамках практичного опрацювання теми ми провели емпіричне дослідження взаємозв'язку психологічного клімату родини і особистісного розвитку підлітка. Проведення дослідження відбулось дистанційно, тож приймали в ньому участь респонденти з усієї України. Загалом прийняли участь 50 підлітків та 50 батьків. Віковий інтервал досліджуваних підліткового віку складає від тринадцяти до п'ятнадцяти років, тож середній вік учасників дослідження склав – 14 рік.

Аналізуючи закономірності у співвідношеннях, що притаманні показникам стилю батьківського ставлення та рівнями тривожності, ми отримали кореляційні зв'язки, які дають можливість сформулювати наступні положення: чим нижчий рівень «кооперації» як стилю батьківського ставлення виявляють дорослі, тим вищий рівень тривожності (показники рівня тривожності – показники стилю батьківського ставлення «кооперація»: $r = -0,280554$; $p = 0,008885$ – кореляційний зв'язок на високому рівні статистичної значущості ($p < 0,01$).

Також на високий рівень тривожності суттєво впливають такі стилі ставлення батьків до своїх дітей як «авторитарна гіперсоціалізація» та «маленький невдаха» (позитивні кореляційні зв'язки між показниками високий рівень тривожності та показниками стилю батьківського ставлення «авторитарна гіперсоціалізація» ($r = 0,256423$; $p = 0,017164$) на рівні статистичної значущості ($p < 0,05$); та між показниками тривожності й показниками стилю

батьківського ставлення «маленький невдаха» ($r=0,359044, p=0,000687$) на високому рівні статистичної значущості ($p<0,01$). . В результаті проведеного дослідження, ми прийшли до висновку, що стиль дитячо-батьківських відносин дійсно впливає на особистісний розвиток підлітка. Якщо відносини в родині вільні і доброзичливі, то і сама дитина буде проявляти спокій, врівноваженість і не буде схильною до тривожності, та зможе нормально будувати відносини з оточуючим світом.

Вивчаючи особистісні риси підлітків, які можуть сприяти формуванню високої тривожності, ми встановили, що особи з високим рівнем тривожності мають низький рівень рефлексивності, що не дозволяє проаналізувати почуття, емоції, вчинки як позитивні, так і негативні, що призводить до не розуміння процесу течії власного життя і ще більше погіршує ситуацію внутрішньої напруженості. Особистісні особливості суб'єктів з високим рівнем тривожності проявляються в емоційній нестійкості, невпевненості в собі, підозрливості, низькій стресостійкості, зайвої емоційної напруженості, низькому контролю емоцій і поведінки, імпульсивності, залежно від настроїв.

6. На підставі отриманих емпіричним шляхом результатів, ми розробили рекомендації для профілактики високого рівня тривожності у підлітків. Ці рекомендації орієнтовані на два напрямки: покращення дитячо-батьківських відносин у сім'ї та запобігання конфліктам і сімейному дисгармонії, а також розвиток рефлексії. Ми рекомендуємо зосередитися на важливості ефективного спілкування між батьками і підлітками, а також на розвитку навичок самоаналізу у підлітків. Це допоможе сформувати в них ключові особистісні якості, які сприятимуть гармонійним взаєминам з оточуючими та зменшенню психологічного напруження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воднік В. Структура соціально-психологічного клімату колективу, шляхи його регуляції та формування // Бюлетень. 2013 № 5. с. 36-70.
2. Гарбузов В. Виховання дитини у сім'ї. Поради психотерапевта // Каро, 2006. С.304.
3. Гончарова Н. М. Стан психологічного клімату учнівського колективу як фактор впливу на адаптацію до умов навчання. Перспективи, проблеми та наявні здобутки розвитку фізичної культури і спорту в Україні: Збірник наукових праць: I Всеукраїнська інтернет-конференція «Color of Science», 29-30 січня 2018 року. Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2018. Вип. 1. С. 235-239.
4. Денисюк С. Г. Комунікологія : навчальний посібник. Вінниця : ВНТУ, 2015. 102 с.
5. Короленко Ц.П. Роботоголізм - респектабельна форма адиктивної поведінки. Оглянувши. психіатрі. і мед. психол.1993. №4.
6. Опитувальник «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (Е. Шафер). URL: <https://psiukrearth.ru/psihologichni-testi-ta-igri/7921-povedinka-batkiv-i-stavlennja-pidlitkiv-do-nih-e.html>
7. Опитувальник батьківських відносин Варги-Століна. URL: <https://presa.com.ua/psykholohiia/opituvalnik-batkivskogo-stavlennya-varga-stolin-metodika-diagnostiki-batkivskikh-vidnosin.html>
8. Опитувальник рефлексивності А.В. Карпова. URL: <https://psytests.org/personal/reflexio>
9. Розвиток вольової активності підлітків й старшокласників. URL: <https://infopedia.su/6xdc0.html>
10. Соколова І.М. Вплив умов бойових дій на психологічний клімат сім'ї. URL: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/5_2022/9.pdf

11. Спортивна адикція (адикція вправ) .URL:
<https://mojaosvita.com.ua/psihologija/sportivna-adiksiya-adiksiya-vprav/>
12. Тест для визначення ведучого стилю сімейного виховання С.С.Степанова.URL:
<https://infourok.ru/metodika-strategii-semeynogo-vospitaniya-ss-stepanova-v-modifikacii-ii-mahoninoy-451519.html>
13. Тест на тривожність Спілбергера-Ханіна. URL:
<https://psytests.org/psystate/spielberger-run.html>
14. Achenbach TM, Becker A, Döpfner M, Heiervang E, Roessner V, Steinhausen H, Rothenberger A. Multicultural assessment of child and adolescent psychopathology with ASEBA and SDQ instruments: Research findings, applications, and future directions. *J Child Psychol Psychiatry*. 2008 Mar;49(3):251–275.
15. Achenbach TM, Becker A, Döpfner M, Heiervang E, Roessner V, Steinhausen H, Rothenberger A. Multicultural assessment of child and adolescent psychopathology with ASEBA and SDQ instruments: Research findings, applications, and future directions. *J Child Psychol Psychiatry*. 2008 Mar;49(3):251–275.
16. Amnon Jacob Suissa Nancy, M. Petry. An international consensus for assessing internet gaming disorder using the new DSM-5 approach // *Society for the Study of Addiction*. 2014. *Addiction*, 109. P. 1399-1406
17. Bergmann W, Hüther G. *Computersüchtig: Kinder im Sog der Modernen Medien*. Düsseldorf, Germany: Walter Verlag; 2006.
18. Blos P. *On Adolescence: Psychoanalytic Interpretation*. Reissue edition. New York, NY: Free Press; 2006.
19. Brown R.I. Some contributions of the study of gambling to the study of other addictions. *Gambling Behavior and Problem Gambling*. Reno: University of Nevada Press. 1993. P. 241-272.

20. Chen Y, Li L, Hu Y. The Relationship Between Parent-Child Communication and Internet Addiction of College Students in Hebei Province. *Chin J Sch Health* (2016). 37:221–3.
21. Chen, Qiang. Comparison of the personality and other psychological factors of students with internet addiction who do and do not have associated social dysfunction / Qiang Chen, Xing QUAN, Huimin LU, Pei FEI, Ming LI // *Shanghai Archives of Psychiatry*. 2015. V. 27, № 1. P. 36-41.
22. Definition of Addiction. URL: <https://www.asam.org/quality-care/definition-of-addiction>
23. Dowling S. The Psychology and Treatment of Addictive Behavior. *The Psychology and Treatment of Addictive Behavior*. URL: <https://pep-web.org/search/document/ZBK.079.0000A?page=PR0006>
24. Fan X, Fang X. A Comparison of Problem Behaviors Between Left-Behind Children and Children in General. *Chin J Clin Psychol* (2010). 18:232–4
25. Feldstein D.I. Problems of developmental and pedagogical psychology. URL: <http://psychologyinrussia.com/author/detail.php?Author=1454>
26. Formation of the Child's Perceptions of his Own Family in the Process of Family Education. URL: https://www.researchgate.net/publication/341378055_Formation_of_the_Child's_Perceptions_of_his_Own_Family_in_the_Process_of_Family_Education
27. Gao Y, Li LP, Kim JH, Congdon N, Lau J, Griffiths S. The Impact of Parental Migration on Health Status and Health Behaviours Among Left behind Adolescent School Children in China. *BMC Public Health* (2010). 10:56.
28. Ge Y, Se J, Zhang J. Research on Relationship Among Internet-Addiction, Personality Traits and Mental Health of Urban Left-Behind Children. *Gjhs* (2014). 7:60–9.
29. Glasser W. *Positive addictions*. Harper & Row, New York, 1976. 159 p.
30. Griffiths M. Excessive internet use: Implications for sexual behavior. *Cyber Psychology and Behavior*. 2000. 3(4): 537-552.

31. Griffiths MD, Pontes HM. Internet addiction disorder and Internet gaming disorder are not the same. *J Addict Res Ther.* 2014;5(4).
32. Guo J, Chen L, Wang X, Liu Y, Chui CHK, He H, et al. The Relationship Between Internet Addiction and Depression Among Migrant Children and Left-Behind Children in China. *Cyberpsychology, Behav Soc Networking* (2012). 15:585–90.
33. Internet Addiction and Relationships. URL: <http://www.csun.edu/~ssa41129/InternetRel.html>
34. Jang KS, Hwang SY, Choi JY. Internet Addiction and Psychiatric Symptoms Among Korean Adolescents. *J Sch Health* (2008). 78:165–71.
35. Kon psychology of early youth summary. Organizational phase. URL: <https://kz09.ru/en/lichnye-otnosheniya-i-semya/kon-psihologiya-rannei-yunosti-kratkoe-soderzhanie-organizacionnaya-faza-psihologiyarannei-yunosti-yuno.html>
36. Li Q, Liu G, Zang W. The Health of Left-Behind Children in Rural China. *China Econ Rev* (2015). 36:367–76.
37. Longman Active Study Dictionary. Pearson Education Limited. 2010. 1040 p.
38. Lv L, Yan F, Duan C. Changing Patterns and Development Challenges of Child Population in China. (Chin article) *Popul Res* (2018). 42:65–78
39. Marlatt G.A., Baer J.S., Donovan D.M., Kivlahan D.R. Addictive behaviors: etiology and treatment. *Annual Review of Psychology.* 1988 (39): 223-252.
40. Maslow's hierarchy of needs. URL: <https://www.futurelearn.com/info/courses/supporting-learning-primary/0/steps/58666>
41. Milisa Z, Tolic M. Kriza odgoja i ekspanzija suvremenih ovisnosti. *MediAnali.* 2010 Dec 01;4(8):135–164
42. Mo X, Xu L, Luo H, Wang X, Zhang F, Gai Tobe R. Do different Parenting Patterns Impact the Health and Physical Growth of 'Left-Behind' Preschool-Aged Children? A Cross-Sectional Study in Rural China. *Eur J Public Health* (2016). 26:18–23.

43. Nalwa K, Anand AP. Internet addiction in students: A cause of concern. *Cyberpsychol Behav.* 2003 Dec;6(6):653–656.
44. Parenting Styles.URL:
<https://www.apa.org/act/resources/fact-sheets/parenting-styles#:~:text=Authoritative, don't%20always%20accept%20it.>
45. Parents influence on childrens future orientation and saving.URL:
<https://home.uia.no/ellenkn/WebleyNyhus2006.pdf>
46. Pernar M. Razvoj u Adolescenciji: Svez. Rijeka, Croatia: Medicinski Fakultet Sveucilista u Rijeci; 2008.
47. Predicting and increasing subjective well-being: response function model and rhythmic movement therapy.URL:https://www.researchgate.net/publication/271850212_Predicting_and_increasing_subjective_wellbeing_response_function_model_and_rhythmic_movement_therapy
48. Rudan V. Adolescencija. In: Klain E, editor. *Psiholoska Medicina.* Zagreb, Croatia: Golden Marketing; 1999. pp. 212–222.
49. Ružić N. Zastita djece na Internetu. *Nova Prisutnost.* URL:
[http://hrcak.srce.hr/file/107746.](http://hrcak.srce.hr/file/107746)
50. Saisan J, Smith M, Robinson L, Segal J. Help Guide. 2012. Apr, Internet and computer addiction: Signs, symptoms and treatment . URL:https://web.archive.org/web/20140918092641/http://www.helpguide.org/mental/internet_cybersex_addiction.htm website.
51. Samantray S. Internet addiction and relationships: the psychology behind it. *MOJ Addict Med Ther.* 2017;3(1):11-13.
52. Shaef A.W. When society becomes an addict.URL:
<https://annwilsonschaeff.com/books/society-becomes-addict/>
53. Su W, Han X, Jin C, Yan Y, Potenza MN. Are Males More Likely to Be Addicted to the Internet Than Females? A Meta-Analysis Involving 34 Global Jurisdictions. *Comput Hum Behav* (2019). 99:86–100

54. Tam P, Walter G. Problematic Internet use in childhood and youth: Evolution of a 21st century affliction. *Australas Psychiatry*. 2013 Dec;21(6):533–536.
55. The Association of Parent-Child Communication With Internet Addiction in Left-Behind Children in China: A Cross-Sectional Study. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8565268/>
56. Varga M. Medijski Dijalozi. Opasnosti i zastite mladih na Internetu URL: <https://medijskidijalozi.files.wordpress.com/2013/02/medijski-dijalozi-no10.pdf> website.
57. Wang L, Feng Z, Yang G, Yang Y, Dai Q, Hu C, et al. The Epidemiological Characteristics of Depressive Symptoms in the Left-Behind Children and Adolescents of Chongqing in China. *J Affective Disord* (2015). 177:36–41.
58. World Health Organization. URL: <https://www.who.int/>
59. Zboralski K, Orzechowska A, Talarowska M, Darnos A, Janiak A, Janiak M, Florkowski A, Gałeccki P. The prevalence of computer and Internet addiction among pupils. *Postepy Hig Med Dosw*. URL: <http://www.phmd.pl/fulltxt.php?ICID=878550>.
60. Zhao F, Yu G. Parental Migration and Rural Left-Behind Children's Mental Health in China: A Meta-Analysis Based on Mental Health Test. *J Child Fam Stud* (2016). 25:3462–72.

РЕЗЮМЕ

Шкуренко В.Р. Психологічний клімат родини як чинник особистісного розвитку підлітка - Кваліфікаційна робота бакалавра з психології.

Кваліфікаційна бакалаврська робота містить 50 сторінок, 8 таблиць, 1 рисунок, список використаних джерел з 60 найменувань.

Об'єктом дослідження є особистісний розвиток підлітка.

Предметом дослідження є психологічний клімат родини як чинник особистісного розвитку підлітка.

Мета дослідження – визначити особливості впливу психологічного клімату родини на особистісний розвиток підлітка.

Завдання дослідження:

- дослідити особливості особистісного розвитку в підлітковому віці;
- розглянути поняття «психологічний клімат» в психології;
- здійснити аналіз впливу психологічного клімату родини на особистісний розвиток дітей підліткового віку;
- провести емпіричне дослідження взаємозв'язку психологічного клімату родини і особистісного розвитку підлітка;
- розробити рекомендації щодо формування сприятливого психологічного клімату родини.

Методи дослідження: теоретичні, організаційні, емпіричні, методи обробки даних і інтерпретаційні методи.

Робота складається з 2 розділів.

В першому розділі даної роботи висвітлено теоретичний аналіз впливу психологічного клімату родини на особистісний розвиток підлітка.

В другому розділі представлено емпіричне дослідження, за результатами якого ми виявили взаємозв'язок між тривожністю підлітків і характером батьківських відносин у родині. В результаті проведеного дослідження ми підтвердили гіпотезу про те, що особливості дитячо-батьківських відносин є

ключовими чинниками, що сприяють особистісному розвитку підлітка. На основі отриманих результатів, ми здійснили розробку рекомендацій щодо профілактики за двома напрямками: гармонізація дитячо-батьківських відносин у родині, профілактика конфліктів і сімейного неблагополуччя, що обумовлюють високий рівень тривожності у підлітків; розвиток рефлексії.

Ключові слова: підлітковий вік; особистісний розвиток; психологічний клімат; сім'я; сприятливий психологічний клімат; дитячо-батьківські відносини.

RESUME

Shkurenko V.R. Family psychological climate as a factor in the adolescent's personal development - Bachelor's thesis in Psychology.

The qualification bachelor's thesis contains 50 pages, 8 tables, 1 figure, a list of references of 60 titles.

The object of research is the personal development of an adolescent.

The subject of research is the psychological climate of the family as a factor in the personal development of adolescents.

The purpose of the study is to determine the peculiarities of the influence of the family psychological climate on the personal development of an adolescent.

Objectives of the study:

- to study the peculiarities of personal development in adolescence;
- to consider the concept of "psychological climate" in psychology;
- to analyse the influence of the psychological climate of the family on the personal development of adolescent children;
- to conduct an empirical study of the interconnection between the family psychological climate and adolescent personal development;
- to develop recommendations for the formation of a favourable psychological climate in the family.

Research methods: theoretical, organisational, empirical, data processing and interpretive methods.

The work consists of two sections.

The first section presents a theoretical analysis of the impact of the family psychological climate on adolescent personal development.

The second section presents an empirical study, which revealed the relationship between adolescent anxiety and the nature of parental relationships in the family. As a result of the study, we confirmed the hypothesis that the peculiarities of child-parent relationships are key factors contributing to the personal development of adolescents. Based on the results obtained, we developed recommendations for prevention in two areas: harmonisation of child-parental relations in the family,

prevention of conflicts and family dysfunction that cause high levels of anxiety in adolescents; development of reflection.

Key words: adolescence; personal development; psychological climate; family; favourable psychological climate; child-parent relations.